

DE NOOIT ONDERGAANDE ZON

Th. C. W. Oudemans

S. Beckett, *Fin de Partie*, dialoog van Hamm en Clov

H. — En de zon?

C. (*kijkt nog altijd*) — Niets.

H. — Toch zou hij bezig moeten zijn onder te gaan. Zoek nog eens goed.

C. (*heeft gezocht*) — Donder op met je zon.

H. — Het is dus al nacht?

C. (*kijkt nog steeds*) — Nee

H. — Wat dan?

C. — Het is grijs...

H. (*opverend*) — Grijs! Jij zegt grijs?

C. — Helder zwart. Van pool tot pool.

Als insecten door een lamp worden het alledaagse leven, de poëzie en de hedendaagse wijsbegeerte aangetrokken door het beeld van de ondergaande zon, de zon die ten prooi dreigt te vallen aan de verduistering ervan in de copernicaanse wending. De *common sense* en de hermeneutici houden vast aan de dagelijkse ervaring van de ondergaande zon, in een poging deze te behoeden voor de definitieve ondergang. Ook het poëtisch-literair bedrijf wordt vastgehouden in de beleving van een zon die al was ondergegaan voor hij als poëtisch beeld in de circulatie gebracht werd. De ondergang van de alledaagse, poëtische en metafysische zon is een eclips, teweeggebracht door het onbarmhartige licht van de nooit ondergaande zon van de natuurwetenschappelijke wijze van denken en ervaren. De vraag luidt: welke is de zin van dit gebeuren?

DE ZON VAN ALLEDAG

GADAMER (WM 425) zegt dat voor de dagelijkse leefwijze de zon niet is opgehouden onder te gaan, zelfs niet nadat de copernicaanse verklaring van de kosmos ingang had gevonden in het alledaagse wereldbeeld. Ondanks Copernicus blijft het schijnsel van de ondergaande zon voor de menselijke *aanschouwing* een niet te miskennen werkelijkheid. De copernicaanse zon daarentegen is eigenlijk niet aanschouwelijk gegeven, die belichaamt slechts een *Verstandesansicht* die niet in staat is om het ogen-schijnlijke van de ondergaande zon uit te doven.

In het schijnsel van de nog altijd ondergaande zon kan een beschaduwde ruimte worden vrijgehouden, een ruimte waarin het licht van de copernicaanse zon niet kan doordringen. Deze afscherming kan plaatsgrijpen doordat gesteld wordt dat Copernicus ten hoogste een zienswijze vertegenwoordigt, een perspectief of paradigma dat als zodanig andere perspectieven of paradigma's niet kan uitsluiten. De wetenschap kan, reducerend als ze is, nooit de *hele* zonsondergang in de blik krijgen, en daarmee is haar correctheid relatief van aard.

In zijn met Heidegger gezamenlijk gegeven Heraclitus-seminarie noemt FINK de waarneming van de zonsondergang het recht van de naïef beleefde wereld tegenover de wetenschappelijke interpretatie ervan. Maar Fink onderkent de invloed van de wetenschap op het dagelijks leven: door opvoeding en leerprocessen kunnen mensen zover komen dat zij de zonsondergang niet meer direct zien, maar beschouwen door een wetenschappelijke bril. Daarmee is wel iets verloren gegaan: Fink verzucht dat “vroeger”, zo'n 200 jaar geleden, het leven nog een centrum had in de *Nah-welt*, de nabije wereld – de copernicaanse wending heeft de mens uit die nabije wereld verstoten.

Het is de vraag of het mogelijk is HEIDEGGER in te delen bij de pleitbezorgers van de ondergaande zon. In *Sein und Zeit* is de gedachte aan te treffen dat wat de zon te vergeven heeft het dagelijks leven zijn bestemming biedt. De zon geeft blijk van de zonnestanden die de tijden en plaatsen van het dagelijks leven bestemmen: opgang en neergang van de zon delen de menselijke *tijden* van werken en rusten in. De zonnestanden zijn “aanduidingen” (*Anzeigen*) van de hen omgevende *hemelstreken*. Dankzij de hemelstreken zijn de omstreken (*Gegenden*) van het menselijk leven naar de zon ingericht, en wel zo, dat ze met *plaatsen* te bezetten zijn. Huizen hebben hun zon- en schaduwkant, en daarop zijn de ruimten in huis georiënteerd. Maar ook de inrichting van het huis wordt bestemd vanuit de hemelstreken. Kerken en graven zijn aangelegd

naar de opgang en neergang van de zon, de streken van hemel en dood (SZ 103-04). De hemelstreken gaan vooraf aan de wetenschap van de geografie. Zij geven de onopvallendheid van de alledaagsheid haar bestemming. De alledaagsheid bewoont de hemelstreken, en de hemelstreken als omgeving *geven* deze bewoonbaarheid.

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat hier zich aankondigt wat bij de latere Heidegger direct te constateren is: dat hij gedreven wordt door een onweerstaanbare nostalgie naar boerenhoeven die naar de zonnestand zijn gebouwd, en dat hij daarmee blijk geeft van een pertinente afkeer van het natuurwetenschappelijk tijdsgewricht. Dit is evident wanneer Heidegger komt te spreken over bruggen en kruiken. Wat een nostalgisch ressentiment komt de lezer tegemoet wanneer Heidegger over de wijn in de kruik mededeelt (VA 165) dat in deze wijn “das Nährende der Erde und die Sonne des Himmels einander zugetraut sind”.

Het is geen wonder dat Levinas in *Heidegger, Gagarine et nous* Heidegger beticht van een heidense terugkeer naar een sacralisering van de natuur, van een verlangen naar de sedentaire verworteling van de menselijke gemeenschap in het landschap, een infantiele idolatrie die radicaal doorbroken werd door de eerste kosmonaut, Gagarin, die enkele ogenblikken lang buiten iedere horizon zweefde, in de homogene geometrische ruimte waar voor zonsondergangen geen plaats is.

Nu geeft het te denken dat ook Heidegger zich over Russische raketten heeft uitgelaten, en wel schijnbaar in dezelfde zin als Levinas. Wat de maanraketten laten zien is de technische verwerkelijking van datgene wat al sinds drie eeuwen wordt vastgesteld als *de* natuur, die nu als interstellair bestel verschijnt. Door de banen van de raketten zijn aarde en hemel in de vergetelheid verzonken (GA 13.152). Sinds Copernicus is de zonsondergang nog slechts een *Augentäuschung*, iets voor poëten en verliefde mensen (GA 55.50).

Hier wordt duidelijk dat Heidegger de copernicaanse zon niet beschouwt als een relatief perspectief, maar als natuur zoals zij heden ten dage noodzakelijk *is*, waardoor de mogelijkheid van een bewoning van de aarde temidden van de zonsondergangen de pas is afgesneden. Het blijft de vraag of Heidegger hier niet door nostalgie wordt gedreven

In *Die Frage nach dem Ding* wordt duidelijk dat de hele richting van de vraag naar Heideggers nostalgie naar ondergaande zonnen scheef is. Heidegger komt daar te spreken over de ondergaande zon (p. 9-10) die een naar huis terugkerende herder beschijnt. Maar dan begint het: de herder ziet niet de zon zelf, hij ziet de stralen van een zon die al minuten geleden is ondergegaan. En in werkelijkheid gaat de zon helemaal niet onder: de aarde draait om een zon, die zelf niet het centrum vormt van het melkwegstelsel. De

zon koelt bovendien af, de aarde gaat onherroepelijk de catastrofe tegemoet. Op de vraag welke nu de werkelijke zon is, die van de herder of die van de astrofysicus, antwoordt Heidegger dat de vraag zo niet gesteld kan worden. Het is niet mogelijk om de herderlijke zonsondergang op welke manier dan ook uit te spelen tegen de zon van Copernicus: de zonsondergang van de alledaagsheid hoort op eigenaardige wijze thuis binnen de zelfde wijze van denken en ervaren, waarbinnen ook de zon van Copernicus zijn plaats heeft. Waar Heideggers vraag gesitueerd moet worden wordt aangeduid in het eerder genoemde Heraclitus-seminarie. Vooralsnog worden door deze vraag alleen raadsels opgegeven:

“Es ist die Frage, ob der Sonnenuntergang eine notwendige Vorstellung ist oder ob ein Sehen möglich ist für das die Sonne nicht untergeht.” (HF 143)

Hier kan het er niet om gaan deze vraag ook maar in de verte te beantwoorden, maar alleen om het zoeken van een weg waarlangs deze vraag waarlijk een vraag kan worden.

Wat betekent het dat Heidegger de zonsondergang een *voorstelling* noemt? Om die vraag te kunnen naderen, moet allereerst duidelijk zijn dat de copernicaanse wending waarbinnen de zon nooit ondergaat geen abstracte *Verstandesansicht* is, maar het leven van “alledag” door en door in zich betreft. Deze betrokkenheid is direct te ervaren aan de groeiende onafhankelijkheid van de zon die het hedendaagse mensdom kenmerkt. Zijn werkdagen tellen, zoals Jünger dat evoceert, 24 uur. Ze zijn onafhankelijk van het zonlicht. De bedrijfstijd kent geen pauzes, stations en vliegvelden zijn dag en nacht verlicht. Ooit was er de verbazing over het schijnsel van de zon, de solaire helheid van de alledaagsheid waarin de dingen konden verschijnen, als doorlaatbaarheid ervoor. Wie bekommert zich heden ten dage over het helle van het zonlicht, wanneer dag en nacht alle benodigde belichting door het hedendaagse mensdom zelf gegenereerd wordt?¹ Hier blijkt: de copernicaanse wending wijst op een eigenaardige wijze naar de *tijd* waarin deze metamorfose heeft plaatsgegrepen. De transformaties van het hedendaagse filosofisch *denken* behelzen hieromtrent een aanwijzing.

Wat heeft er plaatsgegrepen, dat Heidegger in de jaren twintig de gang van het dagelijkse leven kan laten omgeven door de hemelstreken, terwijl hij er dertig jaar later blijk van geeft hoe het mensdom van de hemelstreken is los gekomen, hoe deze naaste omstreken in de verte zijn opgelost: (Gel. 15) “All das, womit die modernen techni-

schen Nachrichteninstrumente den Menschen stündlich reizen, überfallen, umtreiben — all dies ist dem Menschen heute bereits viel näher als das eigene Ackerfeld rings um den Hof, näher als der Himmel überm Land, näher als der Stundengang von Tag und Nacht...”?

De hemelstreken waren het die de aanduidingen gaven aan de plaatsen waar het menselijk leven plaatsgreep. Zij waren de om-streken, in die zin dat ze niet alleen de “werkelijkheid” maar ook het omvamende ervan bestreken.² Heideggers denken beantwoordde aan de omstreken waarin het thuis was. De onmogelijkheid *nu* aan deze gedachte vast te houden heeft niets van doen met een “verandering van standpunt”, en al evenmin met een meegevoerd worden van Heidegger op de golven van de zich verbreidende technologie, maar wijst ernaar dat de omstreek, rond het dagelijkse leven van gedaante verwisseld is, en dat Heidegger aan deze onooglijke inbreuk beantwoordt.³

De hemelstreken zijn tegelijk aanduidingen van tijd *en* van plaats – zij gaan aan het onderscheid van tijd en ruimte vooraf. “Omstreeks” is een woord dat zowel in tijdelijke als in ruimtelijke zin spreekt. De hemelstreek van het westen was de aanwijzing naar de omstreek van de zonsondergang van waaruit zowel de avond als de windstreek hun bestemming vonden. Wat nu blijkt is dat opgang en ondergang ook de hemelstreek zelf doortrekken. De hemelstreek van het westen zelf is ondergegaan. Deze ondergang kan op haar beurt alleen plaatsgrijpen in een omstreek in grondige zin, de omstreek die hemelstreken laat opkomen en wegdrijven, en ook het denken eraan omvaamt. Alleen het ogenblik van opgang en ondergang van *deze* omstreek rond het denken geeft het denken zijn bestemming – of laat het verdwijnen. Het is aan de omstreek in *deze* grondige zin dat Heideggers denken beantwoordt.

Op eigenaardige wijze is de ondergaande zon van de nabije wereld *voorbij*. Wat kan de zin zijn van dit “verlies”? Wat houdt het in, terug te keren naar de verzonken landschappen die door deze zon werden beschenen? Wat houdt eigenlijk het “vroeger” in wanneer gezegd wordt dat vroeger ruimte en tijd “nog” niet metrisch waren, maar “nog” gebonden waren aan de gang van de zon? Hier doet zich een merkwaardige ver sluiering voor van de zon van het verleden. Het nostalgisch patina van de romantische zon, en in versterkte mate dat van de mythologische zonnewagens die met goden beladen langs de hemel raasden, dat patina is de weerschijn van de copernicaanse zon zelf. Alleen onder de nooit ondergaande copernicaanse zon is het mogelijk dat de ondergaande zonnen van ondergegangene tijdperken telkens opnieuw opkomen: de wijze van verschijnen van deze zonnen is onherroepelijk die van het voorstellen, verklaren en

oplaan, met het oogmerk deze beelden ieder moment present te kunnen stellen. De romantische historische en mythologische zonnen zijn het fotografisch negatief van de zon van Copernicus. *Erklärung* en *Verklärung* horen thuis in het zelfde⁴. De avondzon die de strandwandelaar beschijnt, en zich nu lijkt te onttrekken, is nog nooit in diens nabijheid geweest: de avondzon is altijd al een voorgestelde zon. Er heeft zich altijd al een *beeld* genesteld tussen beschouwer en zonsondergang.

Hoe is het mogelijk dat de nabije wereld een afwezigheid aankleeft, zonder dat ze verdwijnt, en dat de ver verwijderde wereld van Copernicus nabij komt – zonder ooit haar vreemdheid te verliezen? Hoe is het mogelijk dat er een groeiende “schizofrenie” lijkt te zijn tussen de zon die ondergaat en het astronomisch hemellichaam, terwijl het hedendaags mensdom zich niettemin met het grootste gemak van de ene zijde van het “Vexierbild” naar de andere beweegt?⁵

Het eerste dat hier gezegd moet worden is dat er geen mogelijkheid, maar ook geen noodzaak, is, om waar dan ook te ervaren, dat de ondergaande zon dezelfde is als de astronomische: er is sprake van een overgangsloze perspectiefwisseling. De overgang van de astronomische zon die als energiebron wordt gebruikt in de benzinemotor die de verliefden in de richting van het strand voert, naar de aldaar ondergaande zon, is onmerkbaar, er is geen overbrugging nodig tussen de twee schijn gestalten. De schijn gestalten hebben elkaar niets te zeggen.⁶

In zijn Siciliaanse brief aan de man in de maan ervaart Jünger, op het ogenblik dat hij zich in een dal bevindt en zich door dit dal op eigenaardige wijze aangesproken weet, de astronomische maan, en de maan met het gezicht niet in hun overgangsloze afwisseling, maar hun thuishoren in het zelfde: “Aber das Unerhörte für mich in diesem Augenblicke war, diese beiden Masken ein und desselben Seins unzertrennlich ineinander einschmelzen zu sehen” (SW 9.22). Is een dergelijk “zien” iets anders dan een literaire belevenis? Is het mogelijk dit zien te begrijpen vanuit Heideggers vraag of het mogelijk is te *zien* dat de zon niet ondergaat?

Het onderscheid tussen nabije wereld en verre wereld had hierin moeten bestaan dat het menszijn in de nabije wereld betrokken kon zijn, terwijl de verre wereld geen wereld was die voor bewoning geschikt was. Maar de mathematisch geconcipeerde zon is als zodanig leverancier van energie, of die nu in fossiele brandstoffen ligt opgeslagen, in kernenergie of in zonneënergie wordt aangewend. De zonneënergie of -wil geeft het

menselijk leven als wilsontplooiing zijn mogelijkheid. Hierin is de nabije wereld niet zozeer de bewoonde wereld, als wel de wereld die *ter afwisseling* van de energieontplooiing wordt bezocht. Een bezoek aan het strand is een welkome ontspanning – die thuis hoort in dezelfde energetische wereld die als inspanning tot ontspanning noopt. Wie van de ondergaande zon geniet wordt zonder merkbare overgang van producent consument van de energetische wereld⁷. Hier bevindt zich een eerste aanduiding hoe de ondergaande zon en de astronomisch zon in het zelfde thuis zijn. Dit “thuis-zijn” evenwel is geen “wonen” zoals een nabije wereld dat had kunnen bieden: in de afwisseling van produktie en consumptie, naar hun zin genomen: van *Machenschaft* en *Erlebnis*, is er geen probleem van bewoonbaarheid. Wanneer Heidegger spreekt van de bodemloosheid van het hedendaagse mensdom is dat geen klaagzang over een verloren huis, maar een aanduiding naar een grondige nodeloosheid met betrekking tot bewoonbaarheid die het hedendaags mensdom stempelt.

Hier is het nodig terug te keren naar Heideggers vraag of de ondergaande zon een *noodzakelijke* voorstelling is. Die vraag wordt urgent wanneer ingezien wordt dat er een zekere jet-lag bestaat in de invoeging van het hedendaags mensdom in de copernicaanse wending. De jet-lag is een aanwijzing naar een specifieke niet-gelijktijdigheid van de copernicaanse wending met de menselijke toewending ernaar toe. De vraag die hiermee wordt aangeroerd betreft niet zomaar het al dan niet aanwezige menselijke besef dat de aarde niet om de zon draait, zodat de hedendaagse mens zich niet langer in het centrum van de kosmos kan wanen. De vraag is of het hedendaags mensdom niet gebonden is aan een voorstelling van een ondergaande zon die al lang verdwenen is, maar waarvan de straling het nog bereikt, en dus of de beantwoording aan de copernicaanse wending niet een taak is die de krachten van de hedendaagse mens te boven gaat. Dan komt de vraag op of de copernicaanse wending niet zo ver reikt dat zij het menszijn wegwendt uit zijn bestaande gestalte.

In zijn notities uit 1885-86 (KSA 12.126-27) bespreekt Nietzsche de onafwendbaar nihilistische consequenties van de hedendaagse natuurwetenschap. De natuurwetenschap keert zich onherroepelijk tegen de nu bestaande mens, zij leidt tot een “Selbstzersetzung”, “eine Wendung gegen sich”. Wanneer de copernicaanse wending zich wendt tegen het menszijn, dan geldt wat Nietzsche zegt: “Seit Copernicus rollt der Mensch aus dem Centrum in’s x”.

Wanneer het huidige mensdom naar zijn aard niet in staat is te beantwoorden aan de copernicaanse wending, terwijl deze wending de mens wel degelijk in een onaf-

wendbare richting stuwt, kan het vermoeden ontstaan dat de mens zijn eigen gestalte nog niet heeft gevonden, dat deze eigen gestalte vanuit de huidige mens bezien een *x* is. De huidige mens die nog niet kan beantwoorden aan de copernicaanse wending is het “noch niet festgestellte Tier”. De mens zal pas worden vastgesteld, wanneer hij de gestalte heeft aangenomen van de *Übermensch*, die geen *superman* is, maar de menselijke gestalte die zou weten te beantwoorden aan de gemobiliseerde copernicaanse wereld waarin de zon nooit ondergaat.⁸

Hierin ligt de door Nietzsche begroete nihilistische consequentie van de natuurwetenschap: de menselijke gestalte zal moeten leren te beantwoorden aan de copernicaanse wending, die aldus een uitdaging vormt tot een transformatie van het menszijn. Deze uitdaging is hierin gelegen dat het voorstellen zelf van begin tot eind beheerst wordt door de energie of *wil* die het voorstellen en het voorgestelde tegelijkertijd beheerst, de energie namelijk die via het voorstellen vaststelt wat *is*, in een helderheid waar voor ondergangen geen plaats kan zijn. De wil tot presentie is geen menselijk verlangen dat de zijnden in een keurslijf dwingt, deze wil heerst zo dat zij het menselijk voorstellen en het zijnde als het voorgestelde op voorhand doortrekt, en wel zo dat deze wil geen andere wijze van kennen of zijn toelaat. Het voorstellen als vaststellen van datgene wat is, is naar zijn aard een *nazetten*, een achtervolgen, een *Nachstellen* dat niet het “reduceren” van het zijnde is tot een object van de wetenschap, maar het beantwoorden aan die energie waardoor het voorgestelde pas kan zijn wat het is: het presente en daardoor zekere⁹. Het universum *is* datgene wat zich aan de wil als berekenende, alles ontsluitende blik opent. Het geheel van het zijnde wordt zelf bepaald door de wil om naar voren te treden als het object van het voorstellen van het subject (GA 55.40). Het universum *kan* geen weerstand bieden aan de menselijke wil om te onthullen, en *wil* dat ook niet¹⁰.

Waar de huidige menselijke gestalte nog niet aan kan beantwoorden is dit energetische dat de voorstelling en het voorgestelde op voorhand bestemt. Het menszijn wordt vastgesteld wanneer het die wil wordt, die beantwoordt aan de wil tot voorstelling¹¹.

Het raadsel is dat de wil tot ontsluiting en de wil om ontsluitend te worden elkaar *raken*, dat de copernicaanse zon geen willekeurig ontwerp is, geen hypothese, maar dat het “mente concipio” van het mathematisch voorstellen “aansluiting” vindt bij “iets” dat niet maar zo te omschrijven is, maar iedere *adaequatio* haar mogelijkheid geeft¹². De conceptie moet, om opgesteld te worden, al te voren zijn aangesproken, elders

samengebracht, gecon-cipieerd zijn¹³. De beslissende vraag wordt in het energetisch worden van het mensdom als invoeging in de solaire energie niet gesteld: hoe komt het tot datgene wat de mathematisering en in het kielzog daarvan de mobilisering *toelaat?* (65.387). Deze vraag heeft, in het licht van de aan het wiskundige ontwerp van de copernicaanse zon ontleende helderheid, geen enkele zeggingskracht. Er is daar van louter helderheid niets te zien – en dat kan de aanwijzing zijn dat deze helderheid zelf, heel ergens anders, een publiek geheim is. Dit publieke geheim is niet betrokken op een nieuw mensdom, maar op het opene waar ieder mensdom, voordat het mensdom kan zijn, al dan niet aan beantwoordt.

Hier ligt de aanduiding dat de copernicaanse wending zich naar haar zin op een totaal andere plaats bevindt dan een wetenschappelijke paradigmawisseling, en zelfs op een andere plaats dan de aanvaarding van de totaliteit van het zijnde als wil tot macht door een actief nihilisme. De wil tot ontsluiting grijpt zelf plaats *binnen* de copernicaanse wending als zinswending. Pas dankzij deze wending is daarmee naar haar zin een *toewending*, waarbinnen pas de presentie van de zon *en* de representatie ervan door het subject nog voor iedere objectiviteit en subjectiviteit betrokken, zij speelt zich af binnen de dimensie of hemelstreek waarbinnen zich de nooit ondergaande zon beweegt.

Dat de hemelstreken voor-geografisch waren, is niet hierin gelegen dat ze een voorwetenschappelijke alledaagsheid weerspiegelden, maar hierin dat ze als hemelstreken de horizon waren waarbinnen de zon scheen *en* waarbinnen de zon *verscheen* aan het menselijk oog. De horizon als omstreek bestreek wat van zich blijk gaf *en* de wijze waarop het van zich blijk gaf. De straling van de zon rustte in een stralings*bereik* dat geëclipseerd is geraakt in het licht van de copernicaanse zon. (Alleen tijdens een zonsverduistering treedt de corona aan het licht).

De onmogelijke inbreuk van de copernicaanse wending is hierin gelegen dat het licht van de voorgestelde zon zo allesdoordringend is dat ook de horizon rond het voorstellen in dit licht gezien wordt. Dit licht omvat het verschijnende (het zijnde), als ook wat voorheen heette: “zijn”, de wijze van verschijnen van de zijnden: (GA 55.386) “Die Anwesenheit und daß sie das ist, worin alles drängende Auftreten west, tritt wie etwas Gleichgültiges zurück vor der einzigen Betreuung”. De horizon van blijkbaarheid en verstaanbaarheid rondom de zijnden is verzengd in het licht van de copernicaanse zon-energie die alles bestuurt wat “zijnden” heette.¹⁴

In deze verdwijning van de horizon rondom de op- en ondergaande zon, dus van de hemelstreken, verbergt zich dat het hele zonne-energiebedrijf omvaamd is door de

geëclipseerde hemelstreek in eigenlijke zin: de “Umkreis des Unverborgenen” (GA 55.202) die door elk voorstellen wordt opengehouden, maar die zichzelf in het voorstellen weghoudt, en zo de keerzijde is van iedere horizon.¹⁵ In het om- van het omgevende, de *Umkreis*, het omvamede ligt: dit om- kan nooit context of horizon voor het voorstellen worden, omdat ieder voorstellen erdoor wordt vastgehouden: het om- biedt geen aanblik, ieder voorstellen is erin be-vangen, en toch ontvangt ieder voorstellen zijn mogelijkheid hiervan. Deze dimensie heet: omvang. Wat de voormalige *Nah-welt* ver-hulde was deze nabijheid in grondige zin, een nabijheid die “Fernwelt” en “Nahwelt” omgeeft.

In het op- en ondergaan van de zon was het mogelijk om, nog voorafgaand aan de heerschappij van de wiskunde, in de dimensies van ruimte en tijd te tellen: de zon gaf de telling van de tijd van werken en rusten, maar ook van de jaargetijden. De zon gaf even-zeer de maat aan de indeling van de ruimte (de “morgen” grond). Wil er geteld kunnen worden, op wiskundige dan wel op voor-wiskundige wijze, dan moet al de dimensie heersen van de telbaarheid. Getallenreeksen worden door mensen opgesteld, maar zij moeten zijn afgezonderd uit een verzameldheid die het tellen omgeeft en het zijn “waarheid” geeft.¹⁶ Jünger verhaalt hoe Indiaanse herders het tellen niet kenden in hun kudde via een niet aan te duiden onbehagen, voorafgaand aan ieder tellen, bespeurden wanneer een dier ontbrak: er ontbrak iets aan het geheel als verzameldheid van de kudde. Van de herder moet gezegd worden: “Bevor er den Mangel wahrnimmt, hat er ihn gespürt”. Voor het tellen kan plaatsgrijpen moet op onooglijke wijze zijn aangegeven hoe het getelde samenhoort. Dit grondige, verzamelende ver-tellen, voor zover het betrekking heeft op ruimte en tijd, hoort thuis in de ver-eniging van de hemelstreek.¹⁷

Een aanwijzing naar het omvamede van de hemelstreek is hierin gelegen: in de moderne natuurkunde, bij Kepler, overheerst de gedachte aan het universum als een uurwerk.¹⁸ De vinding van het raderuurwerk is geen vinding van de natuurkunde – de natuurkunde leeft ervan, als haar “andere zijde”.¹⁹ De vinding van het raderuurwerk hield een radicale metamorfose in. Dankzij het raderuurwerk en zijn metrische tijd was het mensdom opeens onafhankelijk van de zonnetijd, zoals die voorheen heerste in het gebruik van zonnewijzers.²⁰ De “tijd” die *deze* ommekeer heeft gegeven is geen tijd van techniek of natuurkunde: hij is het heersen van de omstreek.

Op het ogenblik dat het raderuurwerk de zonnewijzers ging vervangen en de tijd van gezicht wisselde door los te raken van de gang van de zon²¹; op het ogenblik dat er een jet-lag optreedt in de invoeging van het hedendaags mensdom in de techno-logie;

op het ogenblik dat Heideggers denken zich transformeert van een beantwoording aan de hemelstreken naar die aan de aan de nooit ondergaande zon, en daarmee aan de hemelstreek in grondige zin: als gave die zichzelf voorbehoudt. Hier wordt het spreken teruggewend naar de omgeving waarin het thuis hoort, en waar het tegelijk, om te kunnen spreken, van weg moet zijn.

Nu kan aangegeven worden wat Heidegger beduidt met de gedachte dat de wetenschap, bijvoorbeeld de astronomie, *eenzijdig* is. Eenzijdigheid beduidt hier niet: het bieden van een begrensde perspectief dat door andere perspectieven kan worden aangevuld. Eenzijdigheid beduidt: in het bedrijven van de astronomie en van de daarin thuis horende techniek van de zonneënergie valt de hemelstreek die dit bedrijven omvaamt, weg. De eenzijdigheid is niet een gebrek aan veelzijdigheid of zelfs alzijdigheid. Juist de alzijdigheid van de wetenschappelijke energie houdt het gebied ervan, het omgevende dat het bedrijf gebiedt, weg in de nodeloosheid, de indifferentie van dit gebied, die uiteindelijk geen onderscheid tussen wetenschap en gebied toelaat.²² Het -loze van deze nodeloosheid is de wijze waarop de omstreek het energie-bedrijf tegemoet treedt: door het los te laten, aan zichzelf over te laten. Op dezelfde wijze wordt de alledaagse omvaamd door nodeloosheid: al houdt men eraan vast dat de zonsopgang nooit wetenschappelijk te voorspellen is, dan nog blijft het zo dat de verwachting van de zonsopgang, of die nu om middernacht dan wel in de ochtendschemering plaatsgrijpt, niets anders is dan een gewoonte, waarin de vraag naar de bewoonbaarheid daarvan weg moet blijven (zie WhD 59).

De schizofrenie van alledaagse en copernicaanse zon kan alleen “leefbaar” zijn in zoverre beide werelden thuis horen in de omstreek van het zelfde. Deze “werelden” groeien in razend tempo uit elkaar. In deze tegengesteldheid verbergt zich het eigenlijke “tegen”: dat beide werelden dezelfde zijn waar zijn in vergetelheid blijven *tegen* hun gebied, *tegen* de omstreek van het zelfde waarin ze samen horen. Deze vergetelheid die ook zichzelf vergeet is, vanuit de omstreek, het aan zichzelf overlaten van deze werelden, en daarmee het in zichzelf terugkeren van de hemelstreek.²³

De omgevende hemelstreek geeft het eigenlijke ver-strijken van de tijd: de ondergaande zon zelf is ondergegaan; dus de hemelstreek van het westen is ondergegaan. De vraag is: welke is de zin van deze ondergang? Is de hemelstreek verdwenen, of houdt ze zich op eigenaardige wijze terug? Ligt in deze terughoudendheid de mogelijkheid dat er iets van de zin van de hemelstreek blijft vastgehouden? Hier zou de aanwijzing gelegen

kunnen zijn naar de gedachte dat de ondergaande zon geen noodzakelijke voorstelling is, maar dat er een zien mogelijk is waarvoor de zon niet ondergaat.

DE LITERAIRE ZON

De poëzie laat zich niet onbetuigd, wanneer het erom gaat de ondergaande zon telkens opnieuw te laten opkomen. In de emotionele ontroering van het poëtische beeld blijkt hoe de ondergaande zon het hedendaags mensdom nog altijd met zijn stralen kan treffen, getuige het *Seelied* van Stefan George²⁴. Dat ook de natuurwetenschap haar literaire neerslag kan vinden laat JEAN PAUL zien wanneer hij zijn verlangen uit om een jaar lang als engel met de ondergaande zon mee te vliegen, om ten slotte als een met honing gevulde bij verdoofd op het gras neer te zinken.

DERRIDA slaat een andere weg in wanneer het erom gaat de helderheid van de copernicaanse zon op literaire wijze te ondermijnen. Hij stelt de vraag of er wel gesproken kan worden van een eigenlijke, natuurlijke, zichtbare zon waarvan de kunstmatige, metaforische zonnen, zoals de door Kant gegispte *Theatersonne* zijn afgeleid. Ook al draait de hele metafysische metaforiek als een heliotroop zich steeds weer naar de zon, toch kan de zon buiten de metaforiek niet ter sprake komen. De onmogelijkheid om de zon op heldere wijze in de blik te krijgen, noopt Derrida om de hele oppositie tussen de natuurlijke zon en de kunstzonnen te doorbreken. Als de zon altijd al metaforisch is, dan is hij nooit helemaal natuurlijk te noemen. Daarmee is ook de metaforische zon, als afgeleide van de oorspronkelijke, letterlijke, natuurlijke zon, ondermijnd. De natuurlijke zon heeft altijd al iets artificieels, maar daarmee is de hele tegenstelling tussen het natuurlijke en het artificiële al doorkruist: de zon, het natuurlijkste van de natuur, behelst al iets wat het natuurlijke te buiten gaat. De zon van de fysica heeft het altijd al op een accoordje gegooid met het “artificiële” licht, bevindt zich altijd al in een eclips, is altijd al anders dan zichzelf (MB 300).

In het energetisch bestel is het verlangen van Jean Paul om met de ondergaande zon mee te vliegen dagelijkse werkelijkheid in het intercontinentale luchtverkeer. Wat blijkt is, dat men met de humane maten niet uit komt.²⁵ De jet-lag heeft de zeggingskracht van de poëzie aan de vergetelheid prijsgegeven.

Dit duidt aan: het literair beleven betreft de keerzijde van het voorstellen, datgene wat niet “rationeel”, maar “emotioneel” is. Hoe krachtiger de energie van de rationali-

sering voortwentelt, des te luider wordt de roep om de beleving, die zelf van de copernicaanse zonneënergie doortrokken is: het maskerachtige en theatrale dat de schaduwzijde vormt van Copernicus' zon.²⁶ Verre van terug te verlangen naar een boers of herderlijk bestaan wijst Heidegger erop dat ook boeren estheten zijn, dat wil zeggen onderdeel zijn van het bestel waarin de zon nooit ondergaat, ook de ondergaande zon niet.²⁷ Er is geen aarde en geen hemel in de zin van het dichtelijk wonen van de mens op aarde (GA 13.152). Dit is geen klacht maar deze woning-loosheid is wat – nog niet – te denken geeft.

Wanneer Derrida wijst op de diffusie waarbinnen het onderscheid tussen natuurlijke zon en theaterzon zijn zin verliest, en zo de weg vrijmaakt naar een onbeheersbare uitzaaiing van zonnen en zon-eclipsen, dan verbergt zich juist in die uitzaaiing nog die toewending die astronomische zon en theaterzon, alsmede al hun oncontroleerbare stralingen, samenhoudt: de macht van de journalistieke openbaarheid die *al* het hedendaagse schrijven, van wetenschap tot poëzie tot disseminerende filosofie doortrekt, een gelijkmatige openbaarheid die er blijk van geeft dat in de uiterste disseminatie een onverschilligheid heerst, een indifferentie, als aanduiding van het zelfde – de omstreek.²⁸

Wat hier in het geding is, is niet een cultureel-kritische klaagzang over de “oppervlakkigheid” van de journalistiek, maar de aanduiding van de openbaarheid waarin de journalistiek rust. De grenzen tussen de gebieden zijn weggevallen: (WhD 155) “Durch das Literarische und in ihm als ihrem Medium sind nun aber Dichten und Denken und Wissenschaft einander angeglichen.” De razernij van de jacht op openbaarmaking in haar uiterste diffusie laat zien waar wetenschap en poëzie in hetzelfde rusten. De macht van het zelfde is de aanduiding van de zichzelf terughoudende zin ervan. Zin heet in *Sein und Zeit*: het formele *Gerüst* van de openheid – dus nu: van de openbaarheid. Wanneer dit *Gerüst* zelf zijn eigen denkende en dichtende articulatie zou aanduiden, dan zou het geheten worden, dat wil zeggen zichzelf heten: *Ge-stell*. Waar aan deze articulatie beantwoord zou worden, zou de plaats zijn voor een dichten dat, in een afgrondelijke afgescheidenheid de poëzie en de wetenschap, de poëtische en de copernicaanse zon oriënteert. Deze oriëntatie markeert Heidegger als volgt:

(GA 13.153) “Die *Möglichkeit* besteht, daß die Vollendung der Herrschaft des Wesens der modernen Technik (das heißt des Ge-stells) zum Anlaß einer Lichtung seiner eigenen Wahrheit (das heißt des Ereignisses) wird, daß so erst die Wahrheit des Seins ins Freie gelangt.”

In het gedicht *Das Habermus* zegt Hebel van de zon:

So ne tolli Frau, und doch so gütig und fründli!

Heidegger wijst erop: hier kan geen sprake zijn van een agrarische duiding van het universum, van het zien van de zon als een boerenvrouw. Misschien blijkt de aard van een moederlijke boerin hier wel in het beeld van de zon. Maar daar ligt niet de aanduiding van het mogelijk dichterlijke van Hebel. Het is de vraag of er in deze strofe wel van beelden sprake is, of zon en boerin niet alleen zinnebeeldig verweven kunnen zijn doordat ze als thuis zijn in de omstreek van het zelfde: dat het *dezelfde* zon is die astronomie en boersheid omgeeft. *Deze* zon duidt zijn eigen hemelstreek aan – de omstreek die in het gedicht aan het woord is.²⁹ Op dat ogenblik zou ook de afgescheiden omstreek rondom de poëzie als literaire communicatie aan het woord zijn: het dichten. Het wezenlijke van het dichten is: de articulatie van de omstreek zoals die blijk geeft van de *tijd* die dichten en denken omgeeft: er is *nu* geen mogelijkheid gegeven om terug te gaan naar Hebels wereld in haar landelijkheid en beperkt copernicanisme. Evenmin is er nu de mogelijkheid Heideggers “wonen” in het omgevende bereik rond Hebels dichten te herhalen, ook niet waar Heidegger het denken aan reservaten toewijst, als die van de Indianen (GA 13.152). Wat nu *alleen nog* te beluisteren is, is de grote stilte rondom de alom aanwezige zonneënergie, ook in de poëzie, een stilte die het geïnformatiseerde, noodzakelijk journalistieke, woord omgeeft.³⁰ Deze stilte is de aanduiding van de omstreek in grondige zin.

Wanneer Hebel ondergang en opgang van de zon ter sprake brengt,³¹ en zich afvraagt waar de zon zich tussen ondergang en opgang verbergt, dan moet het gaan om opgang, ondergang en berging in grondige zin, in een zin die ook de copernicaanse zon aangaat. Hier zal het antwoord gezocht moeten worden op de vraag of een zien mogelijk is waarvoor de zon niet ondergaat.

DE FILOSOFENZON

Het wonderlijke van de zon in Plato's *Republiek* is dat het licht ervan de tekst erover doorlicht. De zon is niet zomaar een bron van warmte en licht – hij is het die de omwenteling van de uren geeft en van de jaren, die over alles heerst zoals dat zijn zichtbare plaats heeft, en die de macht heeft over wat de mensen als grotbewoners tot op

zekere hoogte zien (Rep. 516b/c). De zon is het vermogen ($\delta\acute{\upsilon}\nu\alpha\mu\iota\varsigma$) dat niet alleen aan de zichtbare dingen het gezien-worden geeft, maar die ook ontstaan, groei en voeding geeft, terwijl hij zelf niet onderworpen is aan ontstaan en vergaan (509a/b). Wezenlijk is dat de zon zelf de ruimte geeft om een zinne-beeld te zijn, een beeld van zijn eigen zin. Het zonlicht als het doorlatende voor de zichtbare dingen geeft de zin aan van wat $\acute{\iota}\delta\acute{\epsilon}\alpha$ beduidt: het doorlatende voor “zijn”. Pas in het licht van het doorlatende van de $\acute{\iota}\delta\acute{\epsilon}\alpha$ kan er gezien en gedacht worden. Dat houdt in: Plato kan nergens de zon beschrijven – zijn schrijven is heliotropisch, het wordt zelf door de zon als het doorlatende ervoor gewend en gearticuleerd. Hier ligt de aanwijzing dat Plato’s woord $\eta\lambda\iota\omicron\varsigma$ geen begrip is, geen teken, geen onderdeel van een taaldaad, maar een dragend woord, een woord dat gedragen wordt door datgene wat het ter sprake brengt en dat de sprekende beantwoording eraan draagt.

De onooglijke inbreuk van de fysische theorieën over het licht van Newton, Huyghens en Faraday is niet gelegen in de invoering van het experiment, niet in het vervangen van kwaliteiten door kwantitatieve meetverhoudingen, en evenmin in de mathematisering van het universum, maar hierin dat de fysische theorieën meer zijn dan fysische theorieën. Zij behelzen “ergens anders” de omgrenzing rond wat überhaupt verstaan kan worden onder natuur en daarmee onder licht (GA 34.61). Daarmee duiden zij het afscheid aan van de metafysische zon, de zon als zinnebeeld voor de doorlaatbaarheid die “zijn” heette, de zon zoals die bij Plato opkwam. Dit afscheid is door niemand genomen – het is een afscheid dat gegeven is door de afgescheidenheid van de omstreek waarin ook de natuurwetenschap rust.

In deze onooglijke inbreuk is gelegen dat het licht niet langer als bindmiddel hoeft te dienen om het zien te laten raken aan het zichtbare – hetgeen direct blijkt uit het volstrekt abstracte puzzle-karakter van iedere kentheorie.³² De fysica omvaamt naar haar zin niet alleen het kennen, maar allereerst het kenbare.³³ In deze inbreuk is evenzeer gelegen dat de $\acute{\iota}\delta\acute{\epsilon}\alpha$ als zichtgevende dimensie rondom al het waarneembare zich heeft teruggetrokken. De natuurkunde ontwerpt haar eigen dimensie. Niettemin: dit ontwerp in zijn onmetelijk succes moet ergens zijn toegelaten. Deze toelating verwijst ernaar dat ook de natuurkunde heliotropisch is: zij wordt op onooglijke wijze geleid door de zon zelf – maar van een filosofisch idee is al lang geen sprake meer.

Het filologisch en filosofisch Plato-onderzoek kan niet anders plaatsgrijpen dan onder de copernicaanse zon, de heerschappij van de wetenschappelijke uitspraak waarin voorgelegd wordt wat voor de hand ligt, ten einde deze informatie te allen tijde bij de hand

te kunnen hebben voor de wetenschappelijke uitwisseling binnen de wereldomspannende wetenschappelijke communicatienetwerken. Vanuit het voorstellen als *Nachstellen*, als wil tot beheersing van de stof in verklaring en vergelijking, horen filologie en natuurwetenschap thuis in het zelfde.³⁴ Dankzij de voorstellingsenergie kunnen er geen principiële witte plekken zijn in de Plato-literatuur – waar het voorstellen op een grens zou stuiten in de Plato-interpretatie, daar zal op de kortst mogelijke termijn de wetenschap zich in een transformatie deze grens eigen maken. Juist *doordat* de filologische literatuur als fundamentele journalistiek geen ἰδέα als terrein van doorlaatbaarheid rondom zich kan gebruiken, in zoverre zij zelf haar terrein zeker kan stellen, kan er geen principieel obstakel optreden in de bestudering van Plato's ἰδέα.

Het is niet voorstelbaar dat de denkende beantwoording aan Plato, zo als die door Heidegger geïnaugureerd is, op een of andere wijze in gesprek kan geraken met het filologisch bedrijf – omdat zij op geen enkele manier thuishoort in de geesteswetenschappelijke en culturele traditie van de Plato-interpretatie. Iedere mogelijkheid van de continuïteit van een overlevering tussen Plato en Heidegger is weggefallen. Heidegger zegt: (GA 65.156) “Die Philosophie ist weder gegen noch für die Wissenschaft, sondern überläßt sie ihrer eigenen Sucht nach ihrem eigenen Nutzen.” Dit aan zichzelf overlaten van de wetenschap – zowel de natuurwetenschap als de geesteswetenschap – als wezenlijke afdanking ervan is alleen mogelijk wanneer de omstreek rondom natuurwetenschap en geesteswetenschap een naam zou krijgen, een naam die echo zou zijn van dezelfde omstreek waarin Plato's denken rust. Alle Plato-interpretatie van Heidegger is niets anders dan de voorbereiding naar de sprong in de niet uitgesproken omvaming van Plato's denken – de omvaming die vanuit het “Ge-stell” zou kunnen spreken.³⁵

In de *Theaetetus* heerst de bevreemding over het gegeven dat datgene wat *gezien* wordt *hetzelfde* is als datgene wat *gehoord* wordt. Hoe verneem ik dat de leeuwerik die ik in de richting van de zon zie vliegen dezelfde is als de leeuwerik die ik hoor zingen? Op enigerlei wijze zal wat gezien en wat gehoord is zich moeten samentrekken, en wel in de richting van wat Plato een ἰδέα heet, hier: de ἰδέα die het waargenomene in zich verzamelt: ψυχή.³⁶ In de idee ψυχή is vervat: die doorlaatbaarheid die de mogelijkheid geeft wat gehoord is en wat gezien is samen te nemen in een vereniging naar en vanuit het zelfde, de vogel. Wat hierin wegblijft, maar waar in het hele spreken van Plato rust, is dat de ἰδέα als doorlaten en verzamelen alleen mogelijk is in een omstreek waarbinnen en waardoor het doorlaten en verzamelen kan plaatsgrijpen. De omstreek is geen omge-

ving of horizon, maar het omgevende dat het uitstrekken en het samennemen als zijns-
wijze van ψυχή zijn mogelijkheid geeft.³⁷ Dit omgevende komt in Plato's tekst niet ter
sprake; het is het ongezegde waarin Plato's spreken en het door hem besprokene samen-
horen, en dat in Plato's tekst is voorbehouden. In Heideggers woorden komt dit om-
gevende ter sprake, maar niet als voorwerp van filosofisch denken – het komt ter sprake
als datgene wat Heideggers spreken omgeeft en aldus het *Gerüst* ervan geeft. Dit *Gerüst*
is wat de wetenschappen ook nog omgeeft als de ἰδέα al lang is weggevallen. In zover-
re in elke ἰδέα een weerschijn van de zon te vernemen is, is het omgevende van de ἰδέα,
ook wanneer zij zelf is weggevallen, de aanduiding van de hemelstreek in grondige zin.
Het helle, doorzichtige van het licht van de zon is zo verblindend dat geëclipseerd is: de
verlichting, het verheven worden van het licht vanuit de omstreek dat het licht pas zijn
mogelijkheid geeft.³⁸

Na deze voorbereiding is het mogelijk zich te begeven in de spreuk waaraan Heideggers
vraag, of er een zien mogelijk is waarvoor de zon niet ondergaat, haar scherpste ontleent,
het 16de fragment van Heraclitus: τό μὴ δῶνὸν ποτε πῶς ἄν τις λάθοι; – Het nooit
ondergaande, hoe zou iemand daarvoor verborgen zijn? – De weg die moet worden
afgelegd bestaat erin aan te duiden hoe de onuitgesproken zin rondom het gezegde van
Heraclitus vooruitwijst naar de zelfde zin rondom de nooit ondergaande zon van
Copernicus, de zon die het hedendaags spreken belicht. Deze weg geeft Heidegger aan
wanneer hij zegt waar het filosofisch denken thuis hoort: “An »Kopernikus« zu denken,
im Zusammenhang der Aufhellung des heraclitischen μὴ δῶνὸν ποτε” (GA 55.65-66).

Voor Plato is de ἰδέα, het “zijn”, moeilijk in het oog te krijgen – dat komt doordat het
menselijk oog vertroebeld is, niet doordat het “wezen” van de dingen zich verbergt (zie
GA 55.140). De ongehoorde aanwijzing in het denken van Heraclitus is: φύσις κρύπ-
τεσθαι φιλεῖ (Fr. 123).

De echo van dit gezegde in de richting van de zin van het energiebedrijf, het
Ge-stell, laat allereerst het volgende beluisteren: in zoverre φύσις begrepen wordt als
“opgaan”, in zoverre is het duidelijk dat opgang zich naar haar zin niet bevindt tegen-
over neergang, hetzij in de zin van een verdwijning, hetzij in de zin van een ondergang
als catastrofe. Het opgaan bevindt zich tegenover het zich-verbergen. Op het ogenblik
dat opgaan en zich verbergen beschouwd worden als een primitieve opvatting van de
gang van de zon die via een metafoor wordt geprojecteerd op de hele “natuur”, op dat
ogenblik is iedere mogelijkheid dat Heraclitus een echo laat horen in de epoeche van de

techno-logie weggevallen. Zo lang de techno-logie spreekt over Heraclitus' φύσις, zo lang heeft zij de φύσις in de rug. Immers, dat φύσις zich bevindt tegenover een zich-verbergen, laat zien: φύσις gaat in die zin op dat zij als gebeuren van zichzelf blijkt geeft, zo dat zij *zelf*de mogelijkheid geeft in woorden gearticuleerd te worden.³⁹ Φύσις is een dragend woord dat ieder spreken over de zon of de natuur omvaamt, ook het copernicaanse.

Dat het geen zin heeft te spreken van opgang en ondergang van de copernicaanse zon maakt de weg vrij voor het doordenken van opgang en ondergang in grondige zin: de straling van de copernicaanse zon berust zelf in een opgegaan zijn vanuit een wegblijvende grond. Dit "gebeuren" dat iedere vorm van zonneschijn is overkomen voordat de zon kan schijnen is wat Heraclitus' φύσις heden ten dage kan aanduiden.⁴⁰

Maar het is niet mogelijk Heraclitus' φύσις aan het woord te laten *tegenover* de copernicaanse zon: deze omvat zelf al iedere mogelijkheid Heraclitus te bespreken. Heraclitus' φύσις als opkomst in grondige zin is al lang ondergegaan. Maar *deze* opgang en ondergang grijpen plaats vanuit een bereik, het bereik waarin de heraclitische en de copernicaanse zon behoren.⁴¹

Het zich verbergen waar ieder opgaan in grondige zin zich tegen keert is geen duisternis die tegenover het "licht" geplaatst kan worden, maar ook geen verborgen of geheime plaats of ruimte die te localiseren is ten opzichte van het niet-verborgene, het opgaan. Zich verbergen grijpt juist plaats waar er niets is dan helheid van het licht, waar de helheid verblindt: zich verbergen is door een onoverbrugbare afgrond gescheiden van licht en duisternis. De woorden opgang en ondergang zijn, in hun afgescheidenheid van licht en duisternis, niet ontleend aan de ieder bekende zonsop- en -ondergang. Het is omgekeerd: de zonsondergang hoort thuis in opgang en ondergang in grondige zin. De copernicaanse wending zelf is een opgang in grondige zin: geen ontstaan van een licht, maar: opgelicht zijn, als verheffing, articulatie, vrijwording, van de zon vanuit datgene wat eerder werd aangeduid als "hemelstreek", de omstreek erom heen. Het zich verbergen hiervan duidt op wat zich niet verheft, wat achterblijft, wat zichzelf terughoudt en weghoudt. Ondergang is terugkeer in het zich verbergen in *deze* zin.

Het woord "sturen" is een van die woorden waarin het samen-nemende van *Ge-stell* te beluisteren is: de sturing als zin van de technologie, het besturen als het menselijk

beantwoorden hieraan, het versturen als onbegrensde communicatie – in dit alles is verborgen dat de sturing zelf, ergens anders, nog bestuurd is (ET 24). “Wird nicht auch die heutige Kybernetik selbst gesteuert?” *Deze* sturing is niets cybernetisch. Er kan alleen sturing zijn, wanneer het sturen – Hoe gecamoufleerd ook – zelf tevoren wordt vastgehouden door het bereik van het bestuurbare, dat alle sturen al richting geeft, alle mogelijke sturen al omvaamt.⁴² Dit bereik is wat in grondige zin opkomt en ondergang behelst.⁴³ Dit “sturen” verenigt al te voren in zich: sturen als machtsontplooiing *en* sturen als informatie-uitwisseling – maar dit sturen grijpt op onooglijke wijze plaats: het is binnen de cybemetica nergens aan te treffen, en buiten de cybemetica ligt hiervoor geen denkmogelijkheid. Alleen vanuit dit onooglijk sturende bereik, het bereik dat Heraclitus en *Ge-stell* omvaamt, kan Heraclitus’ gezegde geduid worden dat de bliksem alles stuurt.⁴⁴

Een aanwijzing naar ondergang in grondige zin biedt het vergeten, waar dit ook zichzelf nog vergeet, en in vergetelheid verzinkt. Dit verzinken als ondergaan duidt op een vastgehouden worden in wat het vergeten van zichzelf weghoudt: de verborgenheid. De wolk van vergetelheid rondom het planetaire energie-bedrijf, een vergetelheid, niet met betrekking tot dit of dat zijnde, maar van datgene wat “zijn” heette, is de aanwijzing naar het bereik van de grondige verborgenheid waaruit het bedrijf is opgekomen, en waarbinnen het wordt vastgehouden.⁴⁵

De wolk van vergetelheid rond het energetisch bestel is de aanduiding van een merkwaardig “tegen”: het energie-bedrijf kan alleen opgegaan zijn door, in de vergetelheid, tegen zijn eigen bereik te zijn, dit weg te houden. Maar dit “tegen” is het bedrijf *gegeven*, het is datgene wat het zijn mogelijkheid geeft, waaraan het zijn verheffing en vrijmaking heeft te danken. Het “tegen” is gegeven door de omstreek zelf die zichzelf terughoudt in de “wolk van vergetelheid”, en juist daarin de mogelijkheid van het bedrijf be-houdt. De vergetelheid waartegen elke opgang is, is tegelijk het behoud ervan. Hier ligt de aanwijzing naar het φιλεῖ in φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ, als het thuishoren van “tegen” en “voor” in het zelfde, en wel op een wijze die het energie-bedrijf *en* Heraclitus aangaat (zie Heraclitus fragment 8). De opgang van de gehele copernicaanse wending is *tegen* het omgevende bereik waaruit zij voortkomt, het bereik dat daarmee altijd al ondergegaan is. Juist aan deze ondergang heeft de opgang van de copernicaanse wending haar mogelijkheid te danken: het verborgene is *voor* het opgaan. Het verborgene is een *gunnen* van de mogelijkheid van opgaan, het φιλεῖν in grondige zin.⁴⁶

Iedere eclips van de hemelstreek rondom de zon, of het nu de alledaagse, de literaire of de metafysische zon betreft, is niets anders dan de terughoudendheid van de hemelstreek – maar die terughoudendheid is geen verdwijning, maar het voorbehouden van het geven van mogelijkheid. Dit voorbehouden als zin van “ondergang” laat zien dat hier, in het bereik van de omstreek, van ondergang in de zin van verdwijning of vernietiging geen sprake kan zijn. Dit nooit kunnen ondergaan van de omstreek, omdat iedere ondergang ervan een voorbehoud is, dat de mogelijkheid behelst van iedere opgang, is aangeduid in de zinsnede τὸ μὴ δῶνὸν ποτε.⁴⁷ Deze zinsnede is een aanduiding *naar* de hemelstreek in grondige zin *vanuit* deze hemelstreek zelf.⁴⁸

De zon gaat op en gaat onder. Dat is wat de alledaagsheid, de poëzie en de metafysica zien. Heraclitus ontwaart hierin: dat de op- en ondergang van de zon berusten in wat nooit ondergaat: het vasthouden van opkomen en ondergaan aan elkaar. Nog verder reikt Heraclitus’ gedachte dat dit nooit ondergaande zelf het is dat de menselijke beantwoording eraan, al grijpt die plaats op de wijze van de afkerigheid, altijd al gestemd heeft. Al heerst er de volstreekte vergetelheid met betrekking tot de omstreek, niemand kan zich aan het heersen ervan onttrekken: ook en vooral het “tegen” van de vergetelheid is aan dit “nooit ondergaande” te danken. Hoe zou iemand verborgen kunnen blijven voor wat nooit ondergaat?, vraagt Heraclitus. Hij heeft ontwaard hoe het mogelijk is te zien dat de zon nooit ondergaat.

Dit “zien” evenwel is nu nergens te zien. Het is onontkoombaar dat Heraclitus’ gezegde heden ten dage wordt opgevat als fragment dat reminiscenties bevat aan een “traditionele beeldspraak”, de archaïsche voorstelling namelijk van een zon die kijkt en zo de mensen in de gaten houdt. Heraclitus zou deze “beeldspraak” verplaatsen in een andere richting. Welke dat is blijft in de filologie omstreden. De een vertelt dat het hier gaat om het “niet uitdovend vuur” als “heilig inzicht”,⁴⁹ de ander stelt dat het het licht van de “logos” is dat nooit verborgen kan blijven.⁵⁰ Wat “vuur”, “licht” en “logos” te beduiden hebben, en ook wat “metafoor” betekent bij Heraclitus is zonneklaar in het licht van de copernicaanse zon. Wanneer de logos wordt opgevat als voorloper van de “ratio” ontstaat de mogelijkheid voor de filologie om het fragment op te vatten, niet als een relict, maar juist als een vooruitlopen op de pas veel later komende natuurwetenschappelijke helderheid.⁵¹ Of het fragment nu geduid wordt als archaïsch relict, dan wel als een stuk dat “zijn tijd vooruit” is, in beide gevallen wordt het fragment voorgesteld, en wel als “voorbij” of als “vooruitlopend”, dus steeds in het licht van de chronometrische tijd, en dat is het licht van de nooit ondergaande copernicaanse zon.

Er is heden ten dage geen mogelijkheid van de ervaring, aangeblijkt te worden door de zon. De zon als oog is weg. De inhoud van Heraclitus' gezegde heeft geen zegingskracht. Juist *daardoor* is er nu de mogelijkheid te ervaren dat de copernicaanse zon *blikloos* is. Dit "loos" is de aanduiding van een afgescheidenheid, van de afgescheidenheid die de copernicaanse zon laat opgaan, door deze aan zichzelf over te laten. Heraclitus' φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ is een dragend woord – het is het woord van de φύσις zelf. Nu blijkt: Heraclitus' woord is ten onder gegaan, het heeft niets te zeggen – net zo min als de φύσις. Maar deze ondergang zelf is het wezenlijke, onooglijke gebeuren van het "zich verbergen" in grondige zin: vanuit de hemelstreek rondom de copernicaanse zon.

Heraclitus spreekt *vanuit* de omstreek die de betrekking van opgang en ondergang *en* de denkende beantwoording daaraan omgeeft. In dit spreken komt de omstreek *zelf*ter sprake, maar zo dat zij zichzelf voorbehoudt. Hier ligt de zin van de gedachte dat Heraclitus de "aanvang" is van het "avondland". Het wezenlijke is niet dat met Heraclitus de filosofie, en uiteindelijk de techno-logie begonnen is, maar dat Heraclitus' denken, en alles wat zich in de baan daarvan bevindt, alleen kon opkomen dankzij een bevangende ervan, een grondige terughoudendheid van de omstreek eromheen. Dat is: het ongezegde van Heraclitus. Kort gezegd: de aan-vang is het zichzelf weghouden, het bevangende van de om-vang. Deze altijd al heersende ondergang van het bereik van Heraclitus' denken is het voorbehoud in grondige zin: wat de nooit ondergaande zon van Copernicus nog voorbehouden zou kunnen zijn: de mogelijke opkomst van de hemelstreek eromheen.⁵²

Dankzij de copernicaanse wending naar het energie-bedrijf is de metafysica, en daarmee ook iedere mogelijkheid filologisch, filosofisch of literair aangesproken te worden door Heraclitus in grondige zin afgedankt, en is de blik bevrijd om te ontwaren wat *is*. Met de afdanking van de metafysica en dankzij het energie-bedrijf is de mogelijkheid geopend dat het denken zich begeeft in datgene wat de aanvang ervan bij Heraclitus op terughoudende wijze heeft gegeven, en dat *nu zelf* aan het woord zou kunnen komen, als de omstreek van het energie-bedrijf. Juist dankzij de totale zijnsvergetelheid zou *nu* een denken mogelijk zijn waarin de omstreek van het denken niet wegblijft, maar als weghoudende en voorbehoudende macht *zelf* ter sprake komt. Heidegger spreekt van de mogelijkheid van een "anfängliche Anfang": "der Anfang, der zugleich sich und seinen Wesensbereich lichtet". Op het ogenblik hiervan zou *gezien* worden: dat de zon al of niet ondergaat, *en* dat dit gebeurt *binnen* het omgeven zijn

door de hemelstreek die op haar eigen wijze aan het woord komt: op wegblijvende, voorbehoudende wijze.⁵³

Het woord “avondland” heeft als culturele of wereldhistorische notie niets te zeggen. De ondergang die ligt in de eerste opkomst van de φύσις bij Heraclitus zou dit woord een andere zin kunnen geven: de avond als ondergang die de zin van de copernicaanse zon voorbehoudt. Het avond-land zou de aanwijzing zijn naar het bereik, de hemelstreek die dit voorbehoud geeft.

LITERATUUR:

M. CONCHE		<i>Héraclite</i> . Paris, 1986
J. DERRIDA	MB	Mythologie blanche, in <i>Marges de la Philosophie</i> . Paris, 1972.
H.G.GADAMER	WM	<i>Wahrheit und Methode</i> Tübingen, 1960
M. HEIDEGGER	SZ	<i>Sein und Zeit</i> . Tübingen, 1972 ¹² .
M. HEIDEGGER	VA	<i>Vorträge und Aufsätze</i> , Pfullingen, 1954.
M. HEIDEGGER	ET	<i>Heraklit</i> . Frankfurt, 1970.
M. HEIDEGGER	WhD	<i>Was heißt Denken?</i> Tübingen, 1971 ³ .
M. HEIDEGGER	NII	<i>Nietzsche</i> , zweiter Band. Pfullingen, 1961 ³ .
M. HEIDEGGER	ZW	<i>Die Zeit des Weltbildes</i> , in GA 5, <i>Holzwege</i> . Frankfurt, 1977.
M. HEIDEGGER	Gel	<i>Gelassenheit</i> . Pfullingen, 1960 ² .
M. HEIDEGGER	USp	<i>Unterwegs zur Sprache</i> . Pfullingen, 1959.
M. HEIDEGGER	VS	<i>Vier Seminare</i> . Frankfurt, 1977.
M. HEIDEGGER	GA 13	<i>Aus der Erfahrung des Denkens</i> . Frankfurt, 1983.
M. HEIDEGGER	GA 24	<i>Die Grundprobleme der Phänomenologie</i> . Frankfurt, 1975.
M. HEIDEGGER	GA 34	<i>Vom Wesen der Wahrheit</i> . Frankfurt, 1988
M. HEIDEGGER	GA 45	<i>Grundfragen der Philosophie</i> . Frankfurt, 1984
M. HEIDEGGER	GA 54	<i>Parmenides</i> . Frankfurt, 1982.
M. HEIDEGGER	GA 55	<i>Heraklit</i> . Frankfurt, 1979.
M. HEIDEGGER	GA 65	<i>Beiträge zur Philosophie</i> . Frankfurt, 1989.
HERACLITUS	Fr	<i>Fragmente</i> (uitgave Diels-Kranz).
E. JÜNGER	SW	<i>Sämtliche Werke</i> . Stuttgart, 1978vv.
C.H. KAHN		<i>The Art and Thought of Heraclitus</i> . Cambridge, 1979.
E. LEVINAS		Heidegger, Gagarine et nous, in <i>Difficile Liberté</i> . Paris, 1963.
J. MANSFELD		<i>Heraclitus</i> . Amsterdam, 1987

F. NIETZSCHE	KSA	<i>Kritische Studienausgabe</i> , Band 12. Berlin, 1980.
PLATO	Tht	<i>Theaetetus</i>
PLATO	Rep	<i>Res Publica</i>

SUMMARY: THE NEVER SETTING SUN

This article attempts to interpret an enigmatic statement of Heidegger from his 1966 seminar on Heraclitus (held together with Eugen Fink): “The question is, whether the setting of the sun is a necessary representation, or if there is a possible way of seeing for which the sun never sets.” The interpretation given here places the statement in the light of the Copernican revolution and the way this revolution is threatening the sun of daily life and poetry. In doing this, the author enters into dialogue with the 16th fragment of Heraclitus.

NOTEN

¹ M. HEIDEGGER, GA 55.142: “Die moderne Großstadt hat inzwischen vor dem Krieg durch eine riesenhafte Beleuchtungstechnik die Nacht zum Tag gemacht... Zufolge dieser Lichttechnik ist die Helle selbst zu einem herstellbaren und vordringlichen Gegenstand geworden.”

² M. HEIDEGGER, SZ 103: “»In der Gegend von« besagt nicht nur »in der Richtung nach«, sondern zugleich im Umkreis von etwas, was in der Richtung liegt... So etwas wie Gegend muß zuvor entdeckt sein, soll das Anweisen und Vorfinden von Plätzen einer umsichtig verfügbaren Zeugganzheit möglich werden. Diese gegendhafte Orientierung der Platzmannigfaltigkeit des Zuhandenen macht das Umhafte des um-uns-herum des umweltlich nächstbegegnenden Seienden aus.”

³ Deze raadselachtige diachronie rondom het denken van Heidegger blijkt ook in het tekstweefsel van *Sein und Zeit*: in de eerste dertien drukken wordt gesproken over een “in ihrem Daseinssinn noch nicht übersehbare Entfernung der »Welt« auf dem Wege einer Erweiterung der alltäglichen Umwelt.” Vanaf de veertiende druk in 1977 wordt gesproken van “einer Erweiterung *und Zerstörung*”.

⁴ M. HEIDEGGER, GA 65.496: “Die Romantik ist noch nicht zu Ende gebracht. Sie versucht noch einmal eine Verklärung des Seienden, die aber nur noch als Re-aktion gegen die durchgängige Erklärung und Berechnung über diese sich zu bauen oder neben ihr sich anzu-

bauen bemüht ist. Zu dieser Verklärung wird die historische Erneuerung der »Kultur« »aufgerufen« und ihre Verwurzelung im »Volk« betrieben und die Mitteilung an alle angestrebt.“

⁵ HF 143:

Heidegger: Es ist schwer zu fassen, wie die in Nah- und Fernzonen gegliederte Welt durch die technische Umwelt überdeckt wird.

Fink: Der moderne Mensch lebt gewissermaßen schizophran.

Heidegger: Wenn wir nur wüßten, was diese Schizophrenie bedeutet.

⁶Heidegger gewaagt (GA13.146) van “...jenes Fragwürdige, dafür wir heute noch nicht einmal den rechten Namen kennen: daß sich die technisch beherrschbare Natur der Wissenschaft und die natürliche Natur des gewohnten, gleichfalls geschichtlich bestimmten Wohnens des Menschen wie zwei fremde Bezirke gegeneinander absetzen und mit einer ständigen Beschleunigung immer weiter voneinander wegrasen.“

⁷ E. JÜNGER, SW 8.362: “Der Arbeitstag zählt vierundzwanzig Stunden; demgegenüber bleibt die Unterscheidung von Arbeits- und Freizeit sekundär. Der Mensch, der seinen Arbeitsplatz verläßt, entfernt sich damit nicht aus dem System. Er tritt vielmehr in eine andere Funktion ein, indem er etwa zum Konsumenten, zum Verkehrsteilnehmer oder Nachrichtempfänger wird.“

⁸ M. HEIDEGGER, NII 165: “jetzt zeigt sich, was Nietzsche bereits metaphysisch erkannte, daß die neuzeitliche »machinale Ökonomie«, die maschinenmäßige Durchrechnung alles Handelns und Planens in ihrer unbedingten Gestalt ein neues Menschtum fordert, das über den bisherigen Menschen hinausgeht.“

⁹ M. HEIDEGGER, WhD 36: “Das Vorstellen stellt das zu, was ist. Es stellt und setzt fest, was als seiend gelten darf. Die Bestimmung denen, was ist, steht so in gewisser Weise unter der Botmässigkeit eines Vorstellens, das allem nachstellt, um es nach seiner Weise aufzustellen und im Stand zu halten.“

¹⁰ Heidegger wijst erop dat het hier niet gaat om een abberatie van Nietzsche, maar om een fundamentele tendens van de moderne metafysica die bij Nietzsche zijn uiterste radicaliteit verkrijgt, maar die ook het denken van Hegel doortrekt, getuige het slot van Hegels academische inaugurale rede aan de universiteit van Heidelberg in 1816: “Das zuerst verborgene und verschlossene Wesen des Universums hat keine Kraft, die dem Muthe des Erkennens Widerstand leisten könnte: es muss sich vor ihm auftun, und seinen Reichtum und seine Tiefen ihm vor Augen legen und zum Genusse geben.“

¹¹M. HEIDEGGER, GA 54.159: “Sofern nach Nietzsche der Mensch das als der Übermensch festgestellte Tier ist, das im Willen zur Macht sein Wesen findet, ist der Blick des Subjekts der

Blick des rechnend vorgehenden, d.h. erobernden überlistenden, überfallenden Wesens..., der Raubtierblick: das Spähen.”

¹² Aan dit raadsel raakt de beginnende natuurkunde, wanneer gezegd wordt dat het “boek van de natuur” geschreven is met driehoeken, vierkanten, cirkels, bollen, kegels en piramiden (Galilei), en dat dit boek door God is geschreven – Si Deus calculat et cogitationem exercet fit mundus (Leibniz). Wanneer het menselijk intellect wiskundig denkt, dan komt het met het “goddelijk” intellect overeen (Galilei).

¹³E. JÜNGER, SW 8. 360: “Die Zahlen sind mächtige Abhebungen aus dem Sein. Wir dürfen die so errungenen Triumphe nicht rein der Abstraktionskraft zuschreiben. Es tritt etwas Unmittelbares, eine Art von Initiierung hinzu – nicht als einmaliger Akt, sondern sich fortsetzend im Lauf der Jahrtausende. Da kommt es, als ob er sich in einem hellen Spiegel sähe, zum Erstaunen des Geistes über seine Macht. Die Eingebung liegt jenseits der Studien und ihrer Mühen, so wie die Gnade jenseits des Gebets.”

¹⁴ Heidegger gewaagt van het “unscheinbarste aller Ereignisse”: “Die Gleichgültigkeit gegenüber dem »Sein« lagert um den Planeten. Der Mensch läßt sich von der Flut der Seinsvergessenheit überspülen. Doch in Wahrheit ist es nicht einmal mehr ein Untertauchen in dieser Flut” (GA 55.83).

¹⁵ M. HEIDEGGER, Gel. 37: “Das Horizonthafte ist somit nur die uns zugekehrte Seite eines uns umgebenden Offenen, das erfüllt ist mit Aussicht ins Aussehen dessen, was unserem Vorstellen als Gegenstand erscheint”.

¹⁶ E. JÜNGER, SW 13.274: “Obwohl die Zahl also die reine Kraft des Geistes darstellt, schwebt sie nicht nur in reiner Vergeistigung über der natürlichen Welt. Es muß etwas in ihr sein von der gestaltenden Kraft der Materie.”

¹⁷ M. HEIDEGGER, USp 251: “Im durchgehen, d.h. im ursprünglichen Zählen, das noch nicht mit Zahlen rechnet, ergab sie die Bekundung eines Zusammengehörens. Das Zählen ist ein Erzählen, das auf das Einigende im Zusammengehören vorblickt und es gleichwohl nicht zum Vorschein bringen kann.”

¹⁸ J. KEPLER, Brief van 10-2-1605, *op* II, 84: “Scopus meus hic est, ut coelestem machinam dicam non esse instar divini animalis, sed instar horologii (qui horologium credit esse animatum, is gloriam artificis tribuit operi) ut in qua pene omnes motuum varietas ab una simplicissima vi magnetica corporaci, uti in horologio motus omnes a simplicissimo pondere.”

¹⁹ F. WAGNER, *Die Wissenschaft und die gefährdete Welt*, 28: “Der Perfektion der mechanischen Uhr (seit der Spätzeit des Roger Bacon), die erstmals die Quantisierung der Zeit unabhängig von Klima und Taglauf erlaubte, entwickelte das Instrument zur Messung und zur

Kontrolle der Arbeit wie der Bewegung in Raum und Zeit, das erst die Entstehung der neuen Technik und der »exakten« Wissenschaft denkbar macht.”

²⁰ E. JÜNGER, SW 12.141: “Die Räderuhr ist weder eine tellurische noch eine kosmische Uhr. Sie ist ein drittes, ein geistiges Geschöpf, das weder Gestirn- noch Erdzeit gibt. Abstrakte Zeit ist ihre Gabe, geistige Zeit. Es ist keine Zeit, die geschenkt wird wie Sonnenlicht und Elemente, sondern eine Zeit, die der Mensch sich selber spendet und auf sich nimmt.” E. JÜNGER, SW 12.137-38: “Und im Gefolge dieser Beschwörung trat der Begriff des Fortschritts auf. Sein Keim ist in der gleichen Zeit zu suchen, in der ein unbekannter Mönch die Räderuhr ersann. Das war eine der großen Erfindungen, umwälzender als die des Schießpulvers, des Buchdrucks und der Dampfmaschine, an Folgen reicher als die Entdeckung Amerikas. Sie ist ein äußeres Zeichen von Entscheidungen, die um das Jahr 1000 herum einsame Geister in ihren Zellen getroffen haben müssen und die auch heute noch gelten, von mächtigen Anbahnungen. Hier wurde Neuland geschaut. Demgegenüber bleiben auch Entdecker wie Kolumbus und Kopenikus Ausführende. Die Weichen sind gestellt, und damit sind alle Punkte bestimmt, die je erreicht werden.”

²¹ Onze klokken zijn allang geen uurwerken meer die op de zon zijn afgestemd, maar pulserende atoomklokken die gelden van kosmische systemen tot aan de atomen. Deze pulserende klokken die van de zonnetijd onafhankelijk zijn bepalen ons handelen en ons dromen, ons werk en ons spel. De ongehoorde planetaire gelijktijdigheid van het technisch bestel blijkt in de nooit ondergaande nieuwstelevisie die alle tijdszones tegelijkertijd bestrijkt, en daarmee weg kan zijn van de periodisering van dag en nacht.

²² M. HEIDEGGER, WhD 57: “Gehört es nicht zu den obersten Leitsätzen der Wissenschaft, ihre Gegenstände möglichst vielseitig und sogar allseitig zu erforschen? Wo bleibt da etwas Einseitiges? Genau dort, wo der Bereich ihrer Forschung liegt... Das Einseitige der Wissenschaften behält seine eigene Vielseitigkeit. Diese Vielseitigkeit kann sich nun aber in einem Maße ausbreiten, daß die Einseitigkeit, auf der sie gründet, gar nicht mehr in den Blick fällt. Wo jedoch der Mensch die eine Seite überhaupt nicht mehr als die eine sieht, hat er auch die andere aus dem Blick verloren. Der Unterschied zwischen beiden Seiten, das, was dazwischen liegt, wird gleichsam zugeschüttet.”

²³ M. HEIDEGGER, GA 55.386: “Der Wille zum Willen... drängt zur Hervortreibung des Gegenwilligen (woher das »Gegen«?), und zwar in der Gestalt, daß der Wille zu Willen überall das Selbe will – das Wollen, daß aber dieses Selbe überall den Willen in die äußersten Gegensätze des Betreibens auseinandertreibt, welche Gegensätze in Wahrheit keine Gegensätze sind, sondern nur die gewollten Vorwände, in deren Schutz das Selbe gewollt ist... Das Sein aber läßt sich in dieses Unwesen los und kann diese Loslassung nur zulassen, weil es indessen

schon, abgeschieden von allem Willenswesen und dessen Vorformen, in seine Wahrheit zurückzukehren begonnen hat.”

²⁴ Wenn an der Kimm in sachtem Fall

Entweicht der feurig rote Bau,

Dann halt ich auf der Düne Rast

Ob sich mit zeigt ein lieber Gast

²⁵ E. JÜNGER, SW 12.139: “Wenn man so schnell fliegen kann, daß die Sonne nicht untergeht, oder gar noch schneller, dann kommt man mit den Maßen nicht aus, die als human galten. Die Bedeutung dieser alten Maße aber bleibt bestehen...”

²⁶ In GA 45.141 zegt Heidegger “daß alles, was sich der rechnenden Vernunft als Grenze entgegenstellt, das Vernunftlose, d.h. durch sie nicht Errechenbare, in *seiner* Weise, und zwar innerhalb des Bereiches der Machenschaften der Vernunft, zur Geltung kommt. Je rasender die Machenschaften der Vernunft und ihrer Berechnung, um so lauter und massenhafter der Schrei nach dem »Erlebnis«”.

²⁷ Heidegger zegt in WhD 53-54 dat hij als vanzelfsprekend veronderstelt dat niemand op de gedachte zou komen dat hij zou verwachten “der zustand unseres Planeten lasse sich in absehbarer Zeit oder überhaupt je wieder in eine Dorfidylle verwandeln.” Estheteek beduidt: een werk beschouwen naar zijn werking op het beleven – het werk produceert daarmee ook zelf een beleven. Dit geldt voor de “beschaafde” “culturele” mens evenzeer als voor de boer – ook hij is een estheet (GA 54.171).

²⁸ M. HEIDEGGER, GA 65.157: “Das verborgene Ziel, dem all dieses und anderes zueilt, ohne das Geringste davon zu ahnen und ahnen zu können, ist der Zustand der völligen Langeweile [...] im Umkreis der eigensten Errungenschaften, die eines Tages selbst den Charakter der Langweiligkeit nicht mehr verbergen können...”

²⁹ M. HEIDEGGER, GA 13.179: “Doch welches ist im Gedicht dieselbe Gestalt? Die Sonne oder die Bäuerin? Oder ist das Selbe, worin beider Wesen zueinanderkommt, weder der Himmel (die Sonne) für sich, noch die Erde und die Menschen für sich? Ist das Selbe, in das Sonne und Bäuerin dichterisch her-vor-gebracht werden, nicht doch der Einklang jenes ganzen Bereiches, aus dem das Gedicht spricht?”

³⁰ M. HEIDEGGER, GA 13.149: “Das Verhältnis des Menschen zur Sprache ist in einer Wandlung begriffen, deren Tragweite wir noch nicht ermessen. Der Verlauf dieser Wandlung läßt sich auch nicht unmittelbar aufhalten. Er geht überdies in der größten Stille vor sich.”

³¹ J.P. HEBEL, *Schatzkästlein*, 264: “Wenn aber früh die Sonne in ihrer stillen Herrlichkeit aufgeht, so weiß er [= der Leser] nicht, wo sie herkommt, und wenn sie abends untergeht, weiß

er nicht, wo sie hinzieht, und wo sie die Nacht hindurch ihr Licht verbirgt, und auf welchem Fußpfad sie die Berge ihres Aufgangs wieder findet.”

³² In platoons-metafysisch perspectief kan dan de volgende vraag opkomen: de nooit ondergaande zon van Copernicus kan toch alleen in een bepaald *licht* verschijnen, het licht namelijk van de nooit ondergaande zon zelf. De vaststelling dat de zon nooit ondergaat maakt dus al gebruik van het licht van de zon zelf. In de helderheid van de nooit ondergaande zon zou zich aldus een blinde vlek bevinden, de zonnevlek van het licht dat zich altijd al als medium bevindt tussen de blik en de zon.

Het fundamentele probleem van deze gedachtengang ligt hierin dat het gebruik van woorden als “licht” en “zon” ter aanduiding van het medium van de menselijke kennis direct ontmaskerd kan worden als literaire metaforiek: de overdracht van de eigenlijke fysische zon naar een abstract en irrelevant kentheoretisch probleem. De vraag in welk licht de zon wordt gezien moet en kan zelf binnen de wetenschap van de astronomie beantwoord worden, en daarmee verdwijnen de kentheoretische zonnevlekken als sneeuw voor de zon.

³³ M. HEIDEGGER, ZW 77: “Das Verfahren richtet sich immer mehr auf die durch es selbst eröffneten Möglichkeiten des Vorgehens ein. Dieses Sicheinrichtenmüssen auf die eigenen Ergebnisse als die Wege und Mittel des fortschreitenden Verfahrens ist das Wesen des Betriebscharakters der Forschung... Im Betrieb wird der Entwurf des Gegenstandsbezirkles allererst in das Seiende eingebaut.”

³⁴ M. HEIDEGGER, ZW 80: “Die Forschung verfügt über das Seiende wenn es dieses entweder in seinem künftigen Verlauf vorausberechnet oder als Vergangenes nachrechnen kann. In der Vorausberechnung wird die Natur, in der historischen Nachrechnung wird die Geschichte gleichsam gestellt. Natur und Geschichte werden zum Gegenstand des erklärenden Vorstellens. Dieses rechnet auf die Natur und rechnet mit der Geschichte. Nur was dergestalt Gegenstand wird, *ist*, gilt als seiend.”

³⁵ M. HEIDEGGER, VS 132: “Meines Erachtens kann die Einkehr in den Wesensbereich des Daseins... nur auf dem Umweg einer Rückkehr zum Anfang vollzogen werden.

Aber diese Rückkehr ist keine Rückkehr zu »Parmenides«. Es kommt nicht darauf an, zu Parmenides zurückzukehren. Nicht mehr ist erforderlich, als sich Parmenides *zuzukehren*.

Die Rückkehr erfolgt im *Echo* des Parmenides. Sie geschieht als jenes Hören, das sich dem Wort des Parmenides von unsrem Zeitalter aus öffnet, der Epoche der Schickung des Seins als Ge-stell.”

³⁶ PLATO, Tht 184d 1vν: Δεινὸν γάρ που, ὃ παῖ, εἰ πολλάί τινε̅ ἐν ἡμῖν ὅσπερ ἐν δουρείοις ἵπποις αἰσθήσεις ἐγγάθηνται, ἀλλὰ μὴ εἰς μίαν τινα ἰδέαν. εἴτε ψυχὴν εἴτε ὅτι δεῖ καλεῖν, πάντα ταῦτα συντείνει, ἧ̅ διὰ τούτων οἶον ὀργάνων αἰστανόμεθα ὅσα αἰσθητά.

³⁷ M. HEIDEGGER, GA 34.174-75: “Wir sollen nur erst hinsehen und uns dieses eine klar-machen, vor aller Theorie und vergegenwärtigen, daß überhaupt alles Wahrgenommene, was uns begegnet, sich zusammenfindet, je sich zusammen hinerstreckt in einen Bezirk des Vemehbaren, das uns umgibt; es muß ausbreitend sich hinhalten, und zwar sich zusammennehmend auf Eines, das so etwas ist wie *ἰδέα*.”

³⁸ M. HEIDEGGER, GA 54.218: “Nicht weil das Auge »sonnenhaft«, sondern weil die Sonne als das Leuchtende selbst Lichtungshaft und vom Wesen der *ἀλήθεια* ist, deshalb kann das Auge des Menschen »blicken«.”

³⁹ M. HEIDEGGER, GA 55.179: “Die *φύσις* selbst ist das Sichzeigende, das wesenhaft sich in den Zeichen zeigt.”

⁴⁰ M. HEIDEGGER, GA 55.102: “In Wahrheit meint jedoch *φύσις*, ohne den spezifischen Anklang von Gebirge und Meer und Tier, das reine Aufgehen, in dessen Walten jegliches Erscheinende erscheint und also »ist«. ...Das reine Aufgehen durchwaltet die Berge und das Meer, die Bäume und die Vögel; deren Sein selbst wird durch die *φύσις* und als *φύσις* bestimmt und nur so erfahren”.

⁴¹ M. HEIDEGGER, GA 55.100-01: “...die Frage ist, ob in dem, was Heraklit *τό μὴ δῶνόν ποτε* nennt das Sein selbst sich lichtet, dergestalt, daß auch wir noch in diesem Lichte stehen, wenngleich es nur noch wie ein verdunstender Rauch den Horizont des Daseins verdunkelt und verdüstert.”

⁴² M. HEIDEGGER, GA 55.351: “Was heißt steuern? Das Steuern versammelt im vorhinein alles in eine Bahn, und also versammelnd weist es den Weg, hält ihn gesammelt zum voraus offen. Im Steuern west im vorhinein die Gegenwart, innerhalb deren das auf der gesteuerten Bahn Begegnende an- und abwesen kann.”

⁴³ Heidegger gewaagt (GA 55.352) van “die auf alles zukommende, es umgebende, beratende, gegenwartende Gegend, aus der her alle Weisungen und Wege sich öffnen und öffnend Bahnen gewähren.” Hij spreekt van de *Gegend*, “aus der her, als der Gegend schlechthin – jegliches aufgeht und sein Hervorgehen und sein Untergehen, sein Erscheinen und Verschwinden, empfängt” (GA 55.338).

⁴⁴ Fr 64: *τὰ δὲ πάντα οἰαζίξει Κεραυνός.*

⁴⁵ M. HEIDEGGER, GA 54.41: de “Wolke der Vergessenheit” houdt in dat de “Seinsvergesenheit sich um den gesamten Erdball und sein Menschentum lagert, in der nicht dieses oder jenes Seiende, sondern das Sein selbst vergessen ist.”

⁴⁶ M. HEIDEGGER, GA 55.132: “Das Aufgehen gönnt dem Sichverbergen, daß dieses im eigenen Wesen des Aufgehens wese; das Sichverbergen west aber, indem es dem Aufgehen vergönnt, das Aufgehen zu »sein«. in der *φύσις* waltet die Gunst.”

⁴⁷ M. HEIDEGGER, GA 55.153: “Die φύσις ist das niemals Untergehen gerade deshalb, weil es stets in das Untergehen sich fügt als dasjenige, woraus es aufgeht. Ohne die Gewähr der Verschliesung und ihres ständigen Wesens müßte das Aufgehen aufhören zu sein, was es ist.”

⁴⁸ M. HEIDEGGER, VA 264-65: “Weil τὸ μὴ δύνῶν ποτε für das frühe Denken den Bereich aller Bereiche nennt. Er ist indes nicht die oberste Gattung, der sich verschiedene Arten von Bereichen unterordnen. Er ist jenes, worin im Sinne der Ortschaft jedes mögliche Wohin eines Hingehörens beruht. Demgemäß ist der Bereich im Sinne des μὴ δύνῶν ποτε aus seiner versammelnden Reichweite her einzig. In ihm wächst alles auf und zusammen (concrescit), was in das Ereignis des recht erfahrenen Entbergens gehört. Er ist das Konkrete schlechthin.”

⁴⁹ C.H. KAHN, *The Art and Thought of Heraclitus*, 274, zegt: “it is just this traditional conception of the sun as ‘eye of Zeus’ or ‘eye of Justice’ that explains the allusion to divine insight as *a sun which never sets* in CXXII (DK 16), an unsleeping eye whose notice one cannot hope to escape. Underlying the imagery of CXXII [= DK 16], then, we find the analogy between sun and cosmic fire... The conception of cosmic fire as a kind of super-sun thus unites the mythical ideas of divine justice associated with Zeus and Helios and the new Ionian view of rational order as pervading the entire natural world.”

⁵⁰ M. CONCHE, *Héraclite* 256-57, zegt: “Il n’est pas question d’«astre» ni de «feu» (en dépit de certaines traductions). Est cependant présente la métaphore du déclin de l’astre qui s’enfoncé (δύνω, s’enfoncer), qui plonge dans la mer. La lumière à l’éclairement de laquelle nul ne peut échapper est une lumière qui, contrairement à celle d’un astre qui décline, ne s’assombrit jamais, ne cède jamais la place à l’ombre... Pour voir *tout*, de sorte que rien de ce qui est réel ne puisse échapper à la vue, il faut être hors du Tout. Or ce qui est ‘hors’ du Tout, c’est... le *logos*, le discours de l’éternelle vérité, bref la vérité. Comment quelqu’un pourrait-il se cacher de l’éternelle vérité?”

⁵¹ J. MANSFELD, *Heraclitus Fragmenten* p.8: “In de mythische cosmogonie is datgene, wat ontstaat, een god, en in de ontstane cosmos zijn goden actief: de dagelijkse baan van de zon is het traject, dat de zonnegod in zijn wagen aflegt... Op het ogenblik dat het Thales echter gelukt vooraf uit te rekenen dat uiterlijk in een bepaald jaar een zonsverduistering zal plaatshebben, wordt de religieuze interpretatie van dit verschijnsel principieel overbodig.”

⁵² M. HEIDEGGER, GA 55.175: “Wenn jedoch, wie wir früher anmerkten, der Anfang dasjenige ist, was nicht als Vergangenes hinter uns, sondern als das alles Wesende im Vorhinein an sich ziehende und an sich fangende uns schon überholt hat und uns vorausweisend erst auf uns zukommt, dann bedarf es für uns, für das gegenwärtige und das abendländische Weltalter überhaupt eines anfänglichen Wandels, hinter dem jede bisher in der Geschichte des Denkens geschehene Wendung, sei sie kopernikanisch oder anders, unendlich zurückbleibt.”

⁵³ GA 55.383: “Der Λόγος ist die sich dem Menschen zu-schweigende Gegend, d.h. die alle eröffnenden Winke und Weisungen bergende, in sich beruhende Weite. Indem sich die Gegend dem Menschenwesen zuschweigt, kehrt sie erst in ihre eigene Stille zurück und ist als diese Rückkehr der Abschied in den aufbehaltenen Beginn.”